

## **Образотворче мистецтво в початкових класах як складова навчальної дисципліни «Мистецтво» в Новій українській школі**

XXI ст. – це століття культури, а освіта XXI ст. – це освіта, у центрі якої постає людина з її самоцінністю та неповторним духовним світом. Засвоєння світу через естетичне сприймання дійсності є одним із завдань сучасної школи, яка має виховувати духовну, творчу особистість, зазначила Л. Масол [10, С. 7]. Ідеалом Нової української школи є виховання особистості з високою естетичною культурою, самостійним мисленням, здатної на основі здобутих художніх знань створювати нові цінності в мистецтві.

Як зазначено в документі «Нова українська школа: порадник для вчителя» на початкову школу покладені завдання «... різнобічного розвитку особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі» [14].

Видатні українські вчені Е. Белкіна, І. Зязюн, Л. Любарська, Л. Масол, Н. Миропольська, Б. Неменський, О. Отич, М. Рєзніченко, О. Рудницька, Г. Сотська, Г. Шевченко, Н. Фоміна та ін. присвітили свої праці дослідженню тенденцій розвитку загальної художньо-мистецької освіти в Україні.

Зокрема професор О. Рудницька наголошувала на відмінності вивчення мистецьких дисциплін від інших освітніх дисциплін. Вона писала, що мистецтво «... удосконалює здатність бачити, відчувати, споглядати», а мистецькі твори звернені до сенсорної сфери дитини, її емоцій та почуттів [12, С.38].

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти побудовані навчальні програми з мистецтва, в основу яких покладено принцип інтеграції різних видів мистецтв.

Інтеграція (лат. *integratio* – відновлення, заповнення, від *integer* – цілий), процес розвитку, який пов'язаний з об'єднанням в ціле раніше різнорідних частин й елементів. Інтеграція може мати місце як у рамках уже сформованої системи (у цьому випадку вона веде до підвищення рівня цілісності й організованості), так і при виникненні нової системи із застосуванням раніше незв'язаних елементів [19].

Ефективність використання інтегрування мистецтв у школі для естетичного розвитку молодших школярів залежить від виконання певних педагогічних умов взаємодії різних видів мистецтв, а саме:

- 1) систематизування досвіду молодших школярів на основі аналітико-синтетичного сприймання видів мистецтв;
- 2) розуміння доцільності порівняння образів у різних видах мистецтв на основі їх знаково-символічних засобів;
- 3) спрямування видів мистецтв на всебічне цілісне й творче відображення дійсності.

Дослідниця інтеграції мистецтв у початковій школі А. Нехлопочіна пропонує розглядати взаємодію видів мистецтв у три етапи [13].

На першому етапі взаємодія видів мистецтва спрямована на емоційно-образне освоєння молодшими школярами дійсності, відтвореної в мистецтві. Основна ідея полягає в тому, що, пізнаючи об'єкт у різних аспектах, опановуючи прийомами систематизації чуттєвих образів на основі аналітико-синтетичного сприйняття, молодший школяр самовизначається в мистецтві й творчості. Первинною на цьому етапі є емоційно-образна інформація, на основі якої формуються естетичні почуття та естетичне сприймання.

На другому – взаємодія видів мистецтва сприяє переходу від емоційного-образного засвоєння інформації до понятійно-сислового завдяки використанню знаково-символічних засобів. Його метою є закріплення у свідомості учнів естетичного досвіду, який включає знання про естетичні властивості об'єктів (пропорційність, гармонія, виразність) і духовно-моральні цінності, формування естетичних суджень та оцінок.

Завдання цього етапу: виявлення істотних естетичних ознак у творах мистецтва, моделювання естетичних емоцій, розвиток естетичних суджень.

Творче осмислення художнього образу мистецтва відбувається на третьому етапі, метою якого є формування рефлексивних умінь, які дозволяють осмислювати зміст творів мистецтва; розвиток творчих здібностей дітей як вищий етап естетичного розвитку. Учні висловлюють власні судження про твір; визначають свої переживання і виражають їх словом, жестом, кольором, лінією і пластичною імпровізацією; порівнюють і зіставляють твори, які представляють різні жанри й види мистецтва.

Вивчення мистецтва в сучасній українській школі ґрунтується на засадах особистісно-зорієнтованого навчання, компетентнісного підходу, що визначені в основних нормативних документах освіти – державних стандартах, програмах, підручниках, методичних рекомендаціях.

Державний стандарт початкової освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року (№ 87), складається з Базового навчального плану загальної освіти, загальної характеристики інваріантної та варіативної складових змісту початкової загальної освіти та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки здобувачів освіти. У Державному стандарті початкової освіти виокремлено мистецьку освітню галузь та окреслено наступні напрями діяльності школярів:

1. Розвиток художньо-образного, асоціативного мислення в процесі художньо-творчої діяльності через образотворче, музичне та інші види мистецтва.

2. Пізнання мистецтва, інтерпретація художніх образів, досвід емоційних переживань, ціннісне ставлення до мистецтва.

3. Пізнання себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво.

Запропоновані загальні результати навчання, які повинні мати здобувачі освіти, а саме: учень аналізує, інтерпретує, оцінює мистецтво та обов'язковими результатами навчання здобувачів освіти повинні стати такі дії: дитина сприймає твори різних видів мистецтва й проявляє емоційно-

ціннісне ставлення до них у різний спосіб (словами, рухами, мімікою, лініями, кольорами тощо) [3].

Автори концепції загального художнього розвитку школярів першого року навчання А. Мелік-Пашаєв, З. Новлянська вважають, що саме в цьому віці необхідно закладати основи сприймання різних видів мистецтв, враховуючи схожість їх емоційно-естетичного впливу на особистість. Ми цілком погоджуємося з думкою цих авторів про те, що входження дитини в світ того чи іншого виду мистецтв має починатися не з відпрацювання технічних навичок, а з емоційно-почуттєвого сприймання цілісності навколишнього світу, з одного боку, і з усвідомлення емоційного змісту твору мистецтва, з іншого.

За принципом синтезу мистецтв створені й навчальні програми: «Мистецтво» (Л. Масол та колектив авторів); «Мистецтво» (О. Щолокової, Л. Ващенко); «Експериментальна інтегрована програма з образотворчого мистецтва 1-4 класи» (С. Коновець).

Доцільним надбанням сучасної шкільної освіти, на нашу думку, є розроблена Л. Масол нова структура освітньої галузі «Мистецтво» («Естетична культура»), що охоплює всі роки навчання дитини в школі. Ефективність цієї галузі базується на дотриманні цілісності між раціонально-логічним та емоційно-образними компонентами освіти. Реалізація цілісного підходу до художньо-естетичної освіти передбачає «поряд із застосуванням традиційного монопредметного викладання мистецтв пошук шляхів інтеграції дисциплін художньо-освітньої галузі». Крім того, пріоритет надається діалоговій стратегії педагогічної взаємодії: «діалог з митцем, діалог культур, діалог особистісних смислів у системі «учень-учень» або «учитель-учень», внутрішній діалог (інтеріоризована дискусія)» [10, с. 12].

Специфічною рисою означеної галузі є те, що вона органічно поєднує в собі теоретичний і практичний аспекти художньо-творчої діяльності на основі залучення дітей до надбань світового мистецтва. Завдяки художньо-образній формі мистецтва відбувається сильний емоційний вплив на психіку

особистості, що сприяє розвитку її активності, спрямованої на творення краси в навколишньому світі й на внутрішнє самовдосконалення. Дослідження вчених (Л. Виготського, Є. Крупника, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна) переконливо доводять, що завдяки творам мистецтва відбувається активізація зорових, слухових та інших рецепторів з наступною зміною фізіолого-біологічних ритмів організму. Катарсична реакція, яка також є наслідком впливу художніх образів, гармонізує внутрішній світ людини, сприяє встановленню комфортного стану особистості й відносин зі своїм «Я». Саме тому так важливо надати дитині молодшого шкільного віку змогу самовираження через власну художньо-естетичну діяльність. Враховуючи психофізіологічні особливості школярів цього віку, під час викладення предметів освітньої галузі «Мистецтво» необхідно залучати їх до творчої діяльності в образотворчому, музичному, театральному й екранних видах мистецтва. На думку західних науковців (Б. Кріттендена, Ч. Гейтселла, Ф. Спаршотта), саме драма, образотворче мистецтво й музика є універсальними засобами естетизації навчальної діяльності учнів.

У рамках вимог Нової української школи в 2018 р. було видано декілька інноваційних підручників інтегрованого курсу для 1 класу закладів загальної середньої освіти «Мистецтво», написаних авторами:

- 1) Масол Л. М.; Гайдамака О. В.; Колотило О. М.;
- 2) Кондратова Л. Г.;
- 3) Калініченко О.В, Аристова Л.С.;
- 4) Лобова О. В.;
- 5) Лемешева Н. А.;
- 6) Кізілова Г. О., Шулько О. А.;
- 7) Рубля Т. Є., Щеглова Т. Л., Мед І. Л.

Відповідно до принципу поліцентричної інтеграції автори цих підручників зберігають дві домінуючі змістові лінії – образотворче й музичне мистецтво. Запропонований у програмі інтегрований підхід активізує «...художньо-образне, асоціативне мислення, сприяє розвитку креативності, дає можливість розвинути інтуїцію тощо, і, найперше, сформувані в процесі практичної діяльності предметні мистецькі компетентності» (16). Інтеграція цих видів мистецтва цілком виправдана загальними категоріями (стиль, жанр, форма, композиція, образ тощо); законами композиції (пропорційність,

ритм, симетрія й асиметрія, динаміка й статика, контраст і нюанс тощо) та формами переживання дитиною свого ставлення до сприймання мистецтва (емоції, почуття).

Єдиною умовою ефективності інтегрованої навчальної галузі «Мистецтво» на практиці є наявність в школі професійних фахівців з образотворчого мистецтва й музики. На жаль практика сучасної школи демонструє нам поверхневу обізнаність учителя початкових класів в цих видах мистецтва. Можливо, є доцільним вимагати від дирекції школи, щоб навчальну дисципліну «Мистецтво» в загальноосвітній школі викладали окремо дипломований фахівець з музики й окремо з образотворчого мистецтва.

Надзвичайно цікаві думки в цьому аспекті обґрунтовані польським освітнім діячем Л. Чешляком (Lucjan Cieślak), який писав, що жоден педагог, який викладає предмет «музика», не опанує матеріал дисципліни «образотворче мистецтво» й навпаки, вчитель образотворчого мистецтва не оволодіє знаннями й вміннями, необхідними вчителю музики. Тому перекваліфікація цих вчителів на вчителя мистецтва є фікцією [12, с.219]. Ми цілком погоджуємося з позицією вченого та наголошуємо на необхідності професійного підходу до викладання навчальної дисципліни «Мистецтво».

Оскільки ми притримуємося думки, що предметно можна обговорювати лише той вид мистецтва з якого маємо професійну компетенцію та багаторічний досвід викладання, присвятимо наше дослідження образотворчому мистецтву в початкових класах як складової частини навчальної дисципліни «Мистецтво».

Образотворче мистецтво в школі, як універсальне мистецтво, виступає засобом розвитку особистості – «розвиває візуальний і сенсорний досвід, поглиблює знання, інтенсифікує емоційно-почуттєву сферу, оперуючи при цьому основними художніми засобами, пов'язаними із зоровим сприйняттям (кольору, форми, простору тощо)» [12, С. 138].

Як зазначають науковці, образотворче мистецтво, яке апелює до духовної сфери дитини, виступає підґрунтям культурного розвитку учнів та формування їх як цілісної творчої особистості.

Роль і значення образотворчого мистецтва в житті особистості досліджувала сучасна українська вчена Г. Сотська, яка визначила наступні завдання художньо-естетичного розвитку учнів засобами образотворчого мистецтва: формування естетичної культури; розвиток чуттєво-емоційного сприйняття, естетичного ставлення до явищ дійсності; виховання здатності до сприйняття цілісної картини світу; прагнення до збереження національної самобутності та культурної спадщини України як складової загальнолюдської культури; стимулювання пізнавальної активності, плекання творчих здібностей і вдосконалення навичок та умінь образотворчої діяльності; навчання розуміти мову мистецтва як форми міжособистісного спілкування; розпізнавати почуття інших людей; різноманіття творчих виявів і бачень дійсності [12, С. 139].

Відповідно до нормативних документів на уроках образотворчого мистецтва основними й обов'язковими видами діяльності учнів мають бути: художньо-практична, творча діяльність (*творча діяльність*); сприймання, аналіз-інтерпретація творів мистецтва (*сприймання-пізнання*) та як наслідок – пізнання себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво (*самопізнання*).

Першим й основним видом діяльності дитини на уроці образотворчого мистецтва є *діяльність творча*, яка ґрунтується на знаннях образотворчої грамоти та полягає не тільки в системі знань учня (повітряної, лінійної перспективи; основ кольорознавства; композиції тощо), а й в його вміннях поєднувати чуттєвий досвід з вивченням логічного матеріалу [12].

На думку вченої Г. Сотської важливою складовою творчої діяльності є опанування дитиною різноманітних художніх технік та матеріалів [12, С. 140-141].

Необхідно зазначити, що розвиток творчого потенціалу, формування естетичних почуттів і потреб у дітей молодшого шкільного віку відбуваються

значною мірою під час самостійної художньої діяльності. Відтворення власного естетичного світосприймання графічно або за допомогою фарб є показником психічного стану дитини, її внутрішнього самоусвідомлення в навколишньому середовищі. Важливо, що мистецтво, певним чином, сприяє зміцненню психічного й духовного здоров'я дитини.

З власного багаторічного педагогічного досвіду ми рекомендуємо також включити в діяльність дітей на уроці образотворчого мистецтва тренувальні вправи. Такі вправи спрямовані на розвиток: графічних навичок, спостережливості та зорової пам'яті, сприймання кольорів та відчуття колірних нюансів, композиційних навичок. Окрім того, тренувальні вправи сприяють дослідженню і вивченню будови об'єктів і предметів, включених у дитячу композицію. Наприклад, перш ніж приступити до створення пейзажної композиції необхідно на окремому листку провести тренувальну вправу із графічного зображення дерев, під час якої вивчається будова рослини. Алгоритм виконання вправи наступний: малюємо стовбур – потім коріння – гілки біля стовбура – тоненькі гілочки – листочки. Іншим прикладом може слугувати тренувальна вправа на пошук різних відтінків одного кольору. Алгоритм: малюємо 4 однакові повітряні кульки – першу залишаємо червоною, другу – малюємо червоним кольором із додаванням жовтого, третю – додаємо оранжевий, четверту – синій тощо.

Наступний вид діяльності учнів на уроці образотворчого мистецтва це – *сприймання-пізнання*, під час якого відбувається сприймання, аналіз-інтерпретація творів мистецтва.

У програмах з образотворчого мистецтва для початкової загальноосвітньої школи (1-4 класи) розділ «Сприймання» включає вид діяльності – «естетичне сприймання дійсності», що передбачає її художнє освоєння. Завданням учителя є формування в молодших школярів «уміння бачити, емоційно відгукуватися та усвідомлювати красу, естетичні якості різноманітних явищ і об'єктів дійсності» [15, с. 255].

Уроки сприймання образотворчого мистецтва мають на меті розвивати в дітей здатність свідомого сприймання й оцінювання явищ мистецтва та розуміння його значення в житті людей і суспільства; формувати практичні навички сприйняття не тільки художніх творів, а й форм і явищ навколишньої дійсності.

Під час сприймання творів образотворчого мистецтва можливе вирішення низки навчальних завдань, зокрема:

а) емоційне переживання змісту мистецького твору позитивно впливає на розвиток почуттєвої сфери дитини та удосконалює вміння висловлювати своє ставлення до твору мистецтва;

б) ознайомлення з образною мовою різних видів образотворчого мистецтва допомагає формуванню умінь розпізнання засобів художнього вираження;

в) формування знань й уявлень про мистецтво сприяє формування художньої культури молодших школярів тощо.

У процесі сприймання творів образотворчого мистецтва формуються уявлення про його види (живопис, графіку, скульптуру) та жанри (пейзаж, натюрморт, портрет, побутова картина, анімалістичний жанр); учні знайомляться з творами та їх авторами (бажано обирати найбільш знакові фігури світу образотворчого мистецтва); досліджують відомі пам'ятки світової та вітчизняної архітектури; народні промисли України (розпис Петриківки, кераміка Опішні й Косова) тощо [20].

Зупинимося детальніше на проблемі формування навичок сприймання творів живопису молодшими школярами.

Зазначимо, що аналіз твору живопису вимагає дотримання певних вимог щодо сприймання цього твору. Слідуючи настановам М. Волкова [1], ми виділили три необхідні вимоги ефективної організації сприймання картини: *1) зовнішні умови; 2) установка, підготовленість глядача; 3) пояснення картини, її ідеї і засобів виразності.*

Для повноцінного сприймання картин важливим є *створення зовнішніх*

умов. Найбільш ефективними є умови музеїв і виставкових залів, коли наявною є можливість добору найбільш сприятливого фону для певної картини, адже враховується вплив освітлення зали на сприйняття кольорової гами й живописної манери письма художника. Важливо зазначити, що при невдалому розташуванні картини колорит, деталі, стиль письма автора не впливають на глядача, а сприймається лише сюжетна оболонка твору. Вважається також, що сприймання картин у власній кімнаті притупляється звичкою. На думку М. Волкова, постійне спілкування з картиною не потрібне, тому що для натхненного сприймання твору необхідна підготовка. Ми дотримуємося протилежної думки, вважаючи, що саме наявність картин в інтер'єрі є одним із засобів естетизації простору й створення певного естетичного настрою. У певній мірі цьому сприяють виставки репродукцій відомих картин у спеціальних кімнатах, кабінетах чи коридорах шкіл або інших приміщень навчальних закладів.

Проте, якщо зовнішні умови не в повній мірі сприяють спілкуванню з картиною, багато чого залежить від особливої *установки на сприймання*. Крім психологічних аспектів (дія предмета на рецептори людини; активізація досвіду; цілеспрямованість сприймання), існують і соціальні аспекти. Наприклад, вагомою установкою на сприймання картини є суспільна оцінка. І вчитель повинен цю оцінку (в якій він сам переконаний) прищеплювати дітям, тому що впливати на оцінювання картини легше, ніж на оцінювання дійсності. Яскравим прикладом установки на сприймання під впливом суспільної оцінки є «слава імені». Значно більшу увагу викличе сприймання картини, якщо її авторство приписують, зокрема, Леонардо да Вінчі або І. Айвазовському. Такий твір буде сприйматися зі справжнім натхненням.

Окремо зазначимо, що найголовніше – це установка на емоційне сприймання картини. «Лише емоції відкривають у мистецтві дійсний доступ до ідеї і багатства образу» [1, с. 17]. Завдання вчителя полягає в тому, щоб створити умови для емоційного сприймання картини. Розповідь із використанням епітетів і порівнянь, натхненність, жести – все це може

допомогти вчителю перенести учнів у чудовий світ живопису.

Кульмінацією організації процесу сприймання картини є *пояснення її ідеї і засобів виразності*, що фактично є аналізом твору, який проводить учитель. Аналіз художнього твору в його науковому аспекті – це процес дослідження того, як зміст визначає форму, тобто, як художня ідея твору вимагає саме такого втілення. Для здійснення аналізу художнього твору реципієнту необхідно мати уявлення про деякі естетико-теоретичні основи образотворчого мистецтва, які допоможуть визначити, що ж саме є змістом твору, і якими є засоби його втілення.

Традиційний аналіз живописного твору передбачає такі етапи:

– опис того, що зображене в творі (визначення зображених художником об'єктів – головних і другорядних, їх форми, кольору та загального колориту картини);

– аналіз композиції твору (доцільність виділення планів, розміщення окремих деталей, співвіднесеність об'ємів, світла та тіні);

– інтерпретація (розуміння, яким чином художник підпорядковує композицію твору своєму задуму);

– власне ставлення до картини (оцінка за допомогою епітетів, порівнянь, метафор, асоціативних аналогій та співставлень) [7, с. 59].

Учитель, який володіє навичками аналізу твору живопису, здатен на практиці застосувати методіку формування у молодших школярів уміння критично аналізувати картини й може навчити дітей вести мову про мистецтво [8]. Твори живопису спонукають учнів по-новому дивитися на світ, спостерігати й усвідомлювати його красу. А вміння і навички сприймання художнього твору поступово розвиваються: від елементарного вміння роздивлятися картину до розуміння художніх засобів, за допомогою яких виражено зміст та власного оцінювання твору. Отже, сприймання живопису підвищує культурний рівень молодших школярів [17, с. 110].

Не можемо оминати увагою рекомендації М. Лещенко щодо реалізації етапів аналізу художнього твору учнями початкових класів через послідовні

відповіді на запитання: «Що ви бачите на картині?» (опис); «Як розподілено предмети в просторі?» (аналіз композиції); «Що художник намагався сказати своїм твором?» (інтерпретація); «Що ти думаєш про цю роботу й чому?» (власне ставлення) [9, с.45].

На уроках сприймання мистецтва доцільно знайомити молодших школярів із тим, що змістом художнього твору є, передусім, почуття, думки, переживання художника. Виявляється зміст картини в наших асоціаціях. Саме у нашій уяві символіка мистецтва набуває конкретного образного втілення. Наприклад, ознайомлення з темою «Мистецтво рідного краю» (у нашому випадку – Житомирщини) надає можливість учням вивчити творчість кращих художників і зрозуміти, як у портретах (наприклад, житомирських художників М. Бутковського, Ю. Дубініна) розкривається внутрішній світ людини. Отримані знання дозволяють дітям більш свідомо розібратися у власних почуттях, які виникають при сприйманні картин, зрозуміти причину їх виникнення і тим самим сприяти глибокому осягненню змісту тієї чи іншої картини.

У процесі роботи нами використовувалась «рефлексивна» технологія сприймання твору живопису Л. Кондрацької а саме: процес «пригадування знань», який спрямований на забезпечення саморозвитку й самопізнання особистості. На думку науковця, у процесі «спільного навчання» відбувається обмін інформацією на рівні «учитель – учень», коли учіння перетворюється на процес спільного пошуку істини, а естетична інформація постає як предмет власного художнього пізнання. Такий спосіб засвоєння інформації активізує роботу «цілісної особистісно-сміслової сфери й зумовлює регуляторну функцію смислової диспозиції» [6, с. 70].

Так, наприклад, під час роботи над темою «Осінній ярмарок» молодші школярі проводять художньо-епістемологічний аналіз таких творів: а) Северин Розен «Натюрморт з квітами й виноградом»; б) Пітер Клас «Сніданок з рибою»; в) Катерина Білокур «Сніданок». На уроці учням пропонувалася низка запитань: «Що таке натюрморт?»; «Що спільного є в

цих картинах?», «З яких предметів ви би створили натюрморт?» тощо. Пошук учнями відповідей на запитання відбувався за такими етапами: рефлексія питання; обмін думками; формування певних позицій; їх взаємооцінювання; корегування й утвердження позицій під час колективного обговорювання. Така організація сприймання живописних творів на занятті-рефлексії вимагає від учителя відповідної творчої активності.

Прихильники інтеграції мистецтв пропонують різні шляхи сприймання твору мистецтва. Традиційний шлях – це формування основних умінь (наприклад, художніх чи поетичних), які втілюються у художній діяльності. У цьому випадку в особистості розвивається специфічна для певного виду мистецтв уява, яка є умовою сприймання мистецького твору. Новий шлях – інтеграція мистецтв – веде до розширеного естетичного переживання, коли поєднуються емоції, знання та самоусвідомлення. У цьому випадку йдеться про естетичну рефлексію – особистість глибше розуміє сутність мистецтва через порівняння мов різних видів мистецтва, виявляється специфіка зв'язків між видами. В освіті процеси інтеграції мають більше факторів впливу на розвиток особистості, а отже, дія такої освіти інтенсивніша [11, с. 203].

З огляду на специфіку роботи вчителів початкових класів, найбільше підвищує ефективність процесу сприймання використання взаємозв'язку рідної мови й твору живопису. Наприклад, у нашій методиці ми застосовували один із найбільш педагогічно доцільних методів розвитку в особистості здатності до цілісного емоційного усвідомлення естетичних явищ – порівняльний метод, який сприяє глибокому розумінню мистецтва, розвитку почуттів, умінню їх висловлювати. Цей метод можна використовувати не лише під час порівняння творів одного виду мистецтва, а й у процесі зіставлення творів різних його видів, що надає можливість не лише глибше зрозуміти специфіку вираження почуттів у живописі, музиці, поезії, а й закріпити знання про мистецтво як специфічну форму відображення реального світу.

Окрім того, на уроках сприймання творів живопису, доцільно, на нашу

думку, використовувати різноманітні художньо-словесні вправи, які формують здатність аналізувати твори образотворчого мистецтва. Виконання цих вправ вимагає від учнів вирішення різноманітних навчальних завдань, які забезпечують інтенсивну роботу мислення, спрямовану на пошук шляхів і засобів вирішення та формують активність і самостійність школярів. Заслужовують на увагу система вправ, яку запропонувала Б. Дзусова. Ця система структурована відповідно до різних умінь і навичок, які формуються в учнів у процесі сприймання творів живопису.

1. Вправи, які формують уміння визначати жанр картини, окреслювати її тему, основну думку картини, найбільш яскраві образотворчі засоби (колір, світло, співвіднесення центру й фону тощо), уміння розрізняти картини, створені різними художниками. Це можуть бути такі вправи:

- первинне сприймання картини під музичний супровід;
- уявне відтворення раніше розглянутої картини («Закрийте очі й спробуйте уявити картину, яку ми розглядали»);
- «входження» в картину («Що б вам захотілося зробити, здійснити, якби ви потрапили в цю картину?»);
- визначення жанру картини (пейзаж, портрет, сюжетна картина);
- визначення теми картини («Що ви бачите на цій картині?») [2, с.40].

2. Вправи, спрямовані на розвиток асоціативного мислення дітей, їх емоційного ставлення до творів різних видів мистецтва, формування умінь порівняння і узагальнення художніх явищ:

- зіставлення теми, основної думки, образотворчих засобів картини й літературного твору;
- порівняння основного настрою картини й музичного твору;
- перенесення змісту й настрою з одного виду мистецтва в інший («Намалюйте фарбами музику, яку ви чуєте, намалюйте колірну гамму пейзажного вірша тощо»);
- порівняння картин, близьких за темою, що дозволяє учням відшукувати відмінності в схожому;

- порівняння картин, близьких за настроєм;
- порівняння картин, контрастних за настроєм;
- зіставлення образів, створених одним художником, але в різних картинах;

- пластичне втілення дітьми (за допомогою жестів, пози, міміки, рухів) зовнішнього вигляду, дій, настрою героїв літературного твору, аналогічних героям картини [2, с.40].

3. Вправи, спрямовані на формування вміння виконувати доступний молодшим школярам цілісний аналіз твору живопису в єдності його змісту, структури й образотворчих засобів:

- пояснення вчителем назви картини;
- придумування учнями своєї назви картини;
- порівняння назв, придуманих дітьми, з авторською;
- характеристика основних елементів картини, які сприяють створенню художнього образу;
- аналіз колірної гами картини й почуттів, які виникають під її впливом, їх порівняння;
- визначення основної думки картини на основі її цілісного аналізу (роль формату, композиції, освітлення, кольору);
- визначення образотворчих засобів, які допомагають створенню певного настрою (світлотінь, колорит, мазок);
- виявлення характеру персонажа на основі аналізу його зовнішнього вигляду (пози, виразу обличчя, одягу) та взаємодії з іншими героями картини.

4. Вправи, які передбачають практичну діяльність після аналізу картини:

- створити на папері відповідний для даної картини колорит;
- намалювати продовження сюжетної лінії картини;
- змінити персонажам одяг (на сучасний, історичний або казковий);
- передати своє враження від картини, створивши абстрактну

живописну композицію;

– відтворити за допомогою пластиліну в об'ємній або рельєфній композиції основні персонажі, об'єкти, предмети картини (так званий «живопис пластиліном»).

5. Вправи, спрямовані на створення усних або письмових творів по картині на основі плану-схеми (алгоритму дій):

– написання твору-мініатюри по картині на основі ключових слів або словосполучень, запропонованих учителем;

– придумування словесного міні-оповідання на тему: «Картина ожила»;

– твір від імені одного з героїв картини (уяви, що ти один із героїв картини);

– лист від свого імені герою картини;

– словесне малювання (словесне ілюстрування);

– складання нового варіанту картини зі зміною планів (у кількох варіантах).

6. Вправи комплексного характеру:

– накопичення матеріалу про художника й картину до уроку;

– накопичення матеріалу під час уроку;

– використання зібраного матеріалу під час малювання чи написання твору.

На нашу думку, запропонована система вправ сприяє розвитку в молодших школярів уміння сприймати твори образотворчого мистецтва, дозволяє виділити певні етапи аналізу картини та, що важливо, удосконалює мовні вміння учнів. Так, під час словесного опису картини та усної роботи над її змістом відбувається ознайомлення з певними мистецтвознавчими й мовними поняттями; теоретичне знайомство з основними змістовними, композиційними, мовними засобами різних мовних висловлювань; оволодіння на основі цих знань необхідними мовними діями; вільне використання придбаних умінь в мовній практиці при розгляді картини, її

аналізі, конструюванні й реконструювання текстів, які створені на основі сприймання творів образотворчого мистецтва, що дозволяє молодшим школярам в цілому більш усвідомлено й вільно користуватися багатством рідної мови для передачі певних думок, почуттів, ставлення до навколишнього світу.

Таким чином, результати роботи засвідчують, що подібні завдання сприяють не лише більш усвідомленому сприйманню мистецьких творів, але й позитивно впливають на розвиток емоційності й виразності власної мови, формують інтонаційну чутливість до сприймання поетичного слова. У процесі навчання молодші школярі здобувають знання про різні засоби художньої виразності, учаться диференційно сприймати й усвідомлювати їх значення у створенні художнього образу.

Проте, як доводить аналіз науково-методичної літератури й багаторічний власний досвід роботи в сфері художнього виховання, оволодіння молодшими школярами художніми знаннями, вміннями виділяти засоби художньої виразності є лише необхідною базою для формування естетичного рівня сприймання. Важливо навчити дитину усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між деталями картини, «читати підтекст» картини й відстежувати, яким чином, у запропонованому творі мистецтва, основна змістовна думка «керує» процесом становлення форми твору.

Важливо зазначити, що позитивний вплив творів живопису відбувається в залежності від того, на якому рівні розвитку знаходяться почуття, смаки, інтереси, потреби та естетичний досвід школяра. Без цього навіть високохудожні живописні твори не матимуть впливу на особистість. Учителю необхідно пам'ятати, що виховання в учнів естетичних почуттів насолоди, задоволення, бажання до художньої діяльності (практичної і споглядальної) є головним завданням предметів мистецтвознавчого циклу. У той час, як формуванню технологічних навичок (вміння малювати, співати) відводиться другорядна роль [18, с. 77].

Отже, самостійна художня діяльність молодших школярів, прилучення

до кращих зразків світового живопису, сприймання прекрасного й потворного в навколишній дійсності розвивають у них морально-естетичні якості та сприяють формуванню естетичного світосприймання, естетичного ідеалу й прагнення до його досягнення. І що найголовніше, процес *самопізнання* в молодших школярів відбувається через художньо-творчу діяльність та мистецтво.

### Використані літературні джерела

1. Волков Н.Н. Восприятие картины. Пособие для учителя. Под ред. д-ра пед. наук И.П.Глинской. Изд. 2-е, доп. – М.: „Просвещение”, 1976. – 32 с.: ил.
2. Дзусова Б. Т. Система упражнений по речовому розвитку младших школьников на основе восприятия картин [Електронний ресурс] – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-uprazhneniy-po-rechevomu-razvitiyu-mladshih-shkolnikov-na-osnove-vozpriyatiya-kartin>.
3. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс] – 2017. – Режим доступу до ресурсу: [http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/NewSchool\\_Presentation-final\\_18-08-2017.pdf](http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/NewSchool_Presentation-final_18-08-2017.pdf).
4. Калініченко О. В. Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти / О. В. Калініченко, Л. С. Аристова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. – 128 с.
5. Кондратова Л.Г. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальн. серед. освіти. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. – 2018. – 144 с. : іл.
6. Кондрацька Л.А. Теорія і технологія культурологічної підготовки майбутніх вчителів художньо-естетичних спеціальностей: Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. – К., 2004. – 445 с.
7. Коновець С.В. Образотворче мистецтво в початковій школі. Метод. пос. – К.: Каліграф, 2000. – 80 с.

8. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – М.: Знание, – 1980. – 183 с.
9. Лещенко М.П. Технології підготовки вчителів до естетичного виховання за рубежом (на мат-лах Великобританії, Канади, США). Автореф. дис. ... доктора пед наук: 13.00.04. – К., 1997. – 53 с.
10. Масол Л. Концепція загальної мистецької освіти // Мистецтво і освіта. – 2004. – Вип. № 1. – С. 7.
11. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 204 с.
12. Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
13. Нехлопочіна А. Н. Взаимодействие видов искусства в эстетическом развитии младших школьников как педагогическая проблема / Педагогическое образование. – 2009. – № 2. С. 119-125.
14. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібик Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
15. Програми для середньої загальноосвітньої школи 3-4 класи. Образотворче мистецтво / авт. Л. Любарська, М. Резніченко, О. Протопопова. – К.: «Початкова школа», 2003. – 296 с. с. 255.
16. Просіна О. «Мистецтво» як один із головних предметів у школі [Електронний ресурс] – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://education-ua.org/ua/articles/845-mistetstvo-yak-odin-iz-golovnikh-predmetiv-u-shkoli>.
17. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: Учебник для студентов худ.-граф. фак. пед. ин-тов. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1980. – 239 с.: ил.
18. Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2002. – 190 с.
19. Философский энциклопедический словарь [Електронний ресурс] – 2010. – Режим доступу до ресурсу: [https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc\\_philosophy/2360/%D0%98%D0%9D%D0](https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2360/%D0%98%D0%9D%D0)

%A2%D0%95%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF

20. Шмельова Т.В. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів / Вісник Житомирського державного університету. Випуск 50. Педагогічні науки. – 2010. – С.147-150.